

POLZER GRÓF EMLÉKIRATAI

AZ EMLÉKIRATOK irodalma az utolsó évtizedben erősen fel-
lendült. Alig van már a világháborúban szerepet játszott állam-
férfi, aki nem tartotta volna szükségesnek, hogy megfigyeléseit,
tapasztalatait a nagy nyilvánossággal közölje és a maga szerepét abban
a világításban tüntesse fel, amelyet a maga szempontjából legmeg-
felelőbbnek és legelőnyösebbnek tart. Ezek az emlékiratok össze-
gyűjtve ma már jókora könyvtárat alkotnak. Kétségtelenül hozzá-
segítenek, hogy tisztábban láthassuk a megfontolásokat, amelyek a
háborúban szerepelt államférfiakat és katonákat vezették és a rugókat,
amelyek őket mozgatták/ Aki azonban ítéletét egyes fontos események-
ről e könyvekre akarja alapítani, annak az emlékiratokban foglalt
anyagot a legnagyobb óvatossággal kell kezelnie. Ezek a munkák
más elbírálás alá esnek, mint azok az emlékiratszerű feljegyzések és
naplók, melyek évtizedekig hevernek valamely családi levéltárban,
míg aztán olyanvalaki kezébe jutnak, aki a bennük rejlő kincseket ki
tudja bányászni rendszerint olyankor, amikor az utókornak nézete
az illető korszak felett már teljesen megállapodott. A mai emlékiratok-
nak ezekkel a régiekkel szemben az a sajátságuk, hogy igen röviddel
a bennük leírt események után egyenesen a nyilvánosság számára
készültek és ezért sok esetben inkább politikai védő- vagy vitairatok,
mint egyszerű visszaemlékezések. Minden emlékirat szükségképpen
szubjektív, de a szerzőknek és velük együtt szerepelt kortársaiknak
életében megjelenő emlékiratok nemcsak szubjektívek, hanem irány-
zatosak is. Ennek következménye az, hogy az emlékiratok légiójában
hiába keresnénk egyetlen olyan sort is, amelyben valaki egy fontos
kérdésben elismerné valamely tévedését. Tévedni emberi dolog és
bizonyára azok sem kivételek e szabály alól, akik mostanában megírják
élményeiket. De ha emlékirataikat olvassuk, csak azt látjuk belőlük,
hogy mindenki mindent helyesen ítél meg, mindent előrelátott, és
ha végül mégis katasztrófák következtek be, ez szerinte azért történt,
mert tanácsait nem vették figyelembe.

Polzer grófnak, Károly király és császár kabinetirodai főnökének
most megjelent emlékirataiban¹ különösen kirívóan találjuk meg
ezeket a fogyatékoságokat. Viszonylag kevés új részletet közöl annak
a rövid időszaknak megértésére, amelyben állásánál fogva bizonyos
betekintése volt a monarchia sorsának intézésére. Ha tekintetbe vesszük,
hogy a könyv megjelenése óta már hárman — Czernin gróf volt külügy-

¹ Arthur Graf Polzer-Hoditz: Kaiser Karl. Aus der Geheimmappe seines
Kabinettschefs. Zürich-Leipzig-Wien. Amalthea-Verlag.

miniszter, Prileszky báró és Hunyady József gróf főudvarmester — szükségesnek tartották, hogy Polzer gróf egyes állításait helyesbítsék, ezeket a részleteket sem lehet fenntartás nélkül teljesen megbízhatónak elfogadnunk. Túlnyomó részéből a könyv politikai vitairat, amely csak formailag van beleszorítva egy történeti korszak ismertetésébe. Különösen három tendencia nyilvánul meg feljegyzéseiben. Az egyik az akkori Magyarország ellen irányul, amelynek Polzer gróf szeméreteti, hogy megakadályozta a monarchia szervezetében szükségessé vált változtatásokat — különösen a délszláv kérdés kielégítő megoldását — és ezzel felidézte, vagy legalább is előmozdította a monarchiának és egyúttal Magyarországnak is katasztrófáját. A könyv második tendenciája Czernin gróf akkori külügyminiszter politikája ellen irányul. A harmadik annak beigazolását célozza, hogy Károly király rövid kétéves uralkodása alatt helyes szempontokból indult ki és helyes célokat követett, ezeket azonban részben segítőitársainak fogyatékoságai, részben a rendkívül súlyossá vált helyzet folytán nem tudta eredményesen keresztülvinni. Mind a három állítással érdemes behatóbban foglalkozni.

Polzer gróf, emlékiratainak tanúsága szerint, Magyarországgal szemben nagyjában azt a politikát képviselte, amelyet Ferenc Ferdinánd trónörökös személyével szoktunk kapcsolatba hozni. Személyesen nem tartozott Ferenc Ferdinánd környezetéhez. Maga említi, hogy csak két ízben találkozott a volt trónörökössel és nézeteiről csak másodkézből vannak értesülései. De azért e kérdés kezelésénél ugyanazt a hibát követte el, mint ennek a politikának nálánál nemcsak állásánál, de személyes tulajdonságainál fogva is sokkal jelentékenyebb képviselője: Ferenc Ferdinánd trónörökös. Ha valaki ennek a politikának helyességéről meg volt győződve, első kötelessége lett volna a magyar nemzet bizalmát megszerezni. Ha ez a politika egyáltalában keresztülvihető volt, akkor csakis a magyar nemzettel egyetértésben lett volna az. Aki ennek az egyetértésnek létrehozását meg sem kísérelte, az szükségszerűen felidézte azt a benyomást, hogy céljai magyarellenesek és ezzel a létező nehézségeken túlmenően újabb toronymagasságú akadályokat teremtett politikája megvalósításának. Ferenc Ferdinánd pedig ezt tette. Maga Polzer sorolja fel a volt trónörökös magyar „konfidensei“ között Vajda-Voivod Sándort, aki jelenleg román külügyminiszter, Hodzsa Milánt, aki ma Csehszlovákiában közoktatásügyi miniszter, Wildert, aki Belgrádban volt államtitkár, Brandsch Rudolfot, aki a szászok románbarát kisebbségének volt képviselője. Közülük egyik sem bírta ki az első próbát sem, amelynek a háború végén a monarchiához vagy a dinasztiahoz való hűsége ki volt téve. A vezető magyar politikusokat ellenben Ferenc Ferdinánd, ugyancsak Polzer tanúsága szerint egyenesen „gyűlölte“. Polzer az összes magyar politikusokkal szemben ellenséges állásponton van és Magyarországról való információit, valószínűleg ugyanazokból a zavaros, többnyire nem őszinte és amikor őszinte, teljesen éretlen forrásokból meríti, amelyekből Ferenc Ferdinánd is táplálta a maga politikai koncepcióját. Polzer panaszkodik a miatt, hogy az uralkodóház nem számolt eléggé a magyar nép lélek-

tanával, hogy nem tartott eléggé szoros érintkezést vele, hogy nem lakott eleget Budapesten, sőt azt is említi, hogy az ő elgondolása szerint a Ferenc Ferdinánd terveinek keresztülvitelével egyidejűleg át kellett volna tenni a monarchia súlypontját Budapestre. De szörnyűbb meg nem értését a magyar lélektannak el sem lehet képzelni, mint azt, amelybe Polzer esett, amikor azt gondolta, hogy egy a magyarság legvitálisabb létérdekeit érintő közjogi reformot egyszerűen rá lehet diktálni a magyarságra, jóformán meghallgatása nélkül, egyedül a nemzetiségekre és néhány éretlen ítéletű magyar magántudósra támaszkodva.

Ha majd eljön az az idő, amikor lehetséges lesz, a dualisztikus korszak magyar történetét a megfelelő politikai kritikával megírni. akkor a történetíró kétségkívül nem fog napirendre térhetni ama kérdés felett, történetek-e ebben a korszakban olyan mulasztások, amelyek Magyarországnak a világháború után bekövetkezett összeomlását előmozdították vagy sietteték. Meg kell majd vizsgálnia azt is, hogy e mulasztások részben nem abban álltak-e, hogy nem igyekeztünk a monarchia 1867-ben megalkotott szervezetét a megváltozott erőviszonyokhoz képest idejekorán átalakítani és feleletet kell találnia arra a kérdésre is, hogy Ferenc Ferdinánd koncepciója segíthetett volna-e a tényleg fennforgott bajokon. De bármi eredményre jusson is a jövőbeli történetíró ezekben a kérdésekben, az már ma sem lehet vitás senki előtt sem, hogy az a mód, ahogyan Ferenc Ferdinánd és politikájának utanzói vagy követői koncepciójuk megvalósítását előkészítették és ahogyan annak magyarelleses színezetet adtak, a legnagyobb mértékben helytelen, hogy ne mondjam esztelen volt. Ezt egyáltalában non menti az a körülmény, amelyre Polzer minduntalan utal, hogy a vezető magyar politikusok megbonthatatlan falanxként álltak mindennemű közjogi reform gondolatával szemben. Ez kétségkívül igaz, de ez a falanx nagyrészen az által alakult ki, hogy az egész koncepció elejétől kezdve magyarelleses beállítást nyert, sőt nem is igyekeztek elkerülni azt a látszatot, hogy magyarelleses politikáról van szó. Ha Ferenc Ferdinánd célt akart érni, akkor a politikailag gondolkodó magyar közvéleményt meg kellett volna győznie arról, hogy a létező hatalmi szervezet,—az Ausztriával való reálunió, a Hármasszövetség, a Romániával való szövetség, — immár nem elég biztosíték arra, hogy Magyarország épsége és függetlensége megóvassék. Meg kellett volna győznie arról, hogy a létező állapotok megváltoztatása nem jelent okvetlenül lecsúszást az osztrák állapotok felé, ahol a nemzetiségi gyűlölködés minden rendes kormányzást lehetetlenné tett. Ezek a dolgok igenis olyanok voltak, amelyekről a volt trónörökös nyugodtan beszélhetett volna a magyar államférfiakkal, amelyekben a monarchia és Magyarország érdekében kellett is volna velük beszélnie, ha a jövőt illetőleg bárminő aggályai voltak. Hogy ignorálta őket, hogy csak akkor fogadott magyar államférfit, ha valamiért leszólni akarta őt, az menthetlen és csakis rossz és gyűlölködő tanácsadók hazug bemondásaival magyarázható meg. Ennek a mulasztásnak természetes következménye volt az a nagyfokú bizalmatlanság, amellyel Magyarországon a volt trónörökös minden

megmozdulását kísérték és amelyet ezért nem is lehet, amint ezt Polzer teszi, a magyar nemzet makacs csökönységére bizonyítéknak tekinteni» Nem is szólva arról, hogy ez a politika egyenesen megakadályozta azokat a törekvéseket, amelyek Magyarországon a nemzetiségekhez való közeledés érdekében megnyilvánultak. Mert miként lehetett várni a nemzetiségektől, hogy a magyarsággal való meg egyezésre hajlandók lesznek, ha ugyanakkor a leendő uralkodó részéről arra kapnak biztatást, hogy előreláthatólag nemsokára bekövetkező trónralépése után követeléseiket egészükben fogja honorálni és a magyarsággal szemben esetleg államcsíny útján, erőszakosan is keresztülvinni? A Ferenc Ferdinánd-féle politikának ez a szerencsétlen beállítása talán nagyobb mértékben akadályozta meg annak sikerét, mint a Polzer által emlegetett „magyar csökönység“. Sőt meghiúsította azoknak a szerényebb kezdeményezéseknek sikerét is, amelyek Magyarországon, magyar államférfiak spontán elhatározása alapján, ha nem is hasonló végcéljal, de hasonló irányban megindultak.

Polzer — mint sokan mások is, akik a háború előtt a monarchia szervezete megváltoztatásának szükségességét hangoztatják, — most a monarchia tényleg bekövetkezett összeomlásában olyan eseményt lát, amely utólag fényesül igazolja a Ferenc Ferdinánd-féle politika koncepcióit. Ez azonban egészen helytelen következtetés. A monarchia azért omlott össze, mert a győztes nagyhatalmak kénytelenek voltak, előzőleg, amikor a háborúnak kimenetele még bizonytalan volt, olyan ígéreteket tenni Romániának és Szerbiának, amelyek csakis a monarchia feldarabolásával voltak teljesíthetők. Bármilyen fájdalmas ez reánk nézve, hiba ebben valami az antant hatalmak részéről különösen ellenünk magyarok ellen irányuló tendenciát látni, amelyet sohasem bocsáthatunk meg és még helytelenebb, ebben a nemzetiségi kérdésben elkövetett esetleges mulasztások következményét látni. Hiszen hasonló helyzetben, a világháborúban ránk szakadt élet-halálharc egyes fázisaiban mi is kötöttünk szerződéseket, amelyekbe normális körülmények között sohasem mentünk volna bele. De bátran feltehetjük, hogy a monarchia és Magyarország feldarabolása az említett szerződések következményeképpen az antant győzelme folytán akkor is bekövetkezett volna, ha a Ferenc Ferdinánd-féle tervek már tíz évvel a világháború kitörése előtt a maguk egészében megvalósultak volna. Hiába létezett volna a monarchián belül Ausztrián és Magyarországon kívül egy harmadik, délszláv, önálló állam, azért a szerbek ragaszkodtak volna Bosznia birtokának követeléséhez és valószínűleg ennek a követelésnek teljesítésével nem elégedtek volna meg. És hiába kaptak volna az erdélyi románok bárminő jogokat, akár Erdély autonómiáját is, Románia azért nem mondott volna le arról a törekvéséről, hogy ezeket a területeket annektálja. Egyedül talán a csehekre vonatkozólag lehet annak a lehetőségével számolni, hogy ők közjogi követeléseik teljesítése esetében megmaradtak volna a monarchiában, de valószínűnek abban a helyzetben, amely a világháború befejezésekor kialakult, ez sem mondható. Ha egyéb nem, a monarchia megcsönkulása és gyengülése hajtotta volna be még a teljesen autonóm Csehországot is a függetlenségi mozgálmába. Aki azt gondolja, hogy

a Ferenc Ferdinánd-féle koncepció megvalósulásának esetében a monarchia és Magyarország elkerülhették volna azt a sorsot, amely őket a háború végén érte, az bizonyoságot tesz arról, hogy sem a szerb, sem a román mozgalmak mélyebb rúgóit nem ismeri vagy nem értette meg. Lehet, hogy a magyar nemzetiségi politika a háború előtti időben hibás volt. De nagy naivság kell hozzá, hogy valaki azt gondolja, hogy a szóbanforgó területeket azért veszítettük el, mert nemzetiségeink elégedetlenek voltak. Azért veszítettük el őket, mert szomszédaink az expanzióra való lehetőségeket, amelyeket a világháború nyitott meg előttük, nem akarták kihasználatlanul hagyni.

De tegyük fel egy pillanatra, hogy Ferenc Ferdinánd terve tényleg minden részében helyes volt, tegyük fel, hogy célhoz is vezetett volna és alkalmas lett volna a monarchia fennmaradásának biztosítására. Ez sem jogosít fel senkit arra, hogy most a monarchia összeomlását látva, büszkén mellét verje és azt mondja: Lám megmondtam, miért nem követtétek tanácsomat! Az a meggyőződés, hogy jó volna a monarchia túlságosan megmerevedett, a megváltozott viszonyoknak többé meg nem felelő szervezetén változtatni, a háború előtt sokakban megvolt. Ez azonban nem volt több, mint az az eszme, amely három évtizeddel ezelőtt szintén sokakban élt, hogy jó volna valami gépet feltalálni, amellyel repülni tudnánk. Nem azoké az érdem, akikben ez a kívánság formát öltött, hanem azoké, akik megtalálták a módját, hogy azt megvalósítsák. Ha a szóbanforgó politikai koncepciók helyesek voltak, nem azoké lett volna az érdem, akikben ezek a gondolatok többé-kevésbé homályosan és zavarosan kóvályogtak, hanem azoké, akik azokat meg tudták volna valósítani, mégpedig úgy, hogy ezzel ne romboljanak, hanem építsenek. Azzal, hogy megmutatta volna, miként kell ezt a problémát megoldani, senki sem dicsekedhetik. Polzer, úgy látszik, két ízben kísérletet tett reá, hogy ezeket a terveket a megvalósítás felé vigye. Egyszer Károly király trónraléptekor, amikor azt tanácsolta neki, hogy ne koronáztassa meg magát, mert a koronázási eskü lehetetlenné tenné a magyar nemzetiségi kérdés megfelelő megoldását és a vezető magyar államférfiak hatalmának letörését. Másodszor Tisza István lemondása után, amikor a királynak azt ajánlotta, hogy új miniszterelnöknek Erdély Sándort nevezze ki, tegye kötelességévé, hogy azonnal (tehát a háború folyamán) bevezesse az általános és titkos választójogot, vigye keresztül az agrárreformot és közigazgatási reformot és nevezzen ki minden magyarországi nemzetiség részéről egy-egy nemzetiségi minisztert. Az ember fejéhez kap, hogy épelméjű, józan ember ilyen javaslatokat ebben az időpontban, a háború kellős közepén, miként tehetett. A monarchiának semmi haszna nem lehetett belőle, mert Polzer grófnak ismernie kellett már akkor azokat a szerződéseket, amelyeket az antant ellenséges szomszédainkkal kötött és nem lehetett olyan naiv, hogy feltételezhesse ezeknek a feltételeknek módosítását arra az esetre, ha az általa javasolt kormány tényleg hivatalba lép. Ellenben mindenkinek, ki a magyar viszonyokat csak felületesen is ismeri, számolnia kellett azzal, hogy az ilyen alakulat az egész magyarságot, talán bizonyos, akkoriban szélsőségekre hajló városi elemek kivételével, a legvadabb ellenzékbe

szorította volna. Abban a pillanatban, amikor ez a politika megindul, Magyarország megszűnt volna mint komoly tényező szerepelni a világháborúban. Magyarországon ez esetben a háború olyan véget ért volna, amely nagyon hasonlított volna azokhoz a körülményekhez, amelyek között Oroszországnak kellett a háborúból kiállania. Csakhogy Oroszországot az antant tudta pótolni, amikor Amerikát rávette a háborúba való beavatkozásra, a mi oldalunkon azonban Magyarországnak kiválása a háborúból, amely feltétlenül maga után vonta volna Ausztria kiválását is, megpecsételte volna a középhatalmak vereségét. Az ilyen vad gondolatok — más jelzővel azokat igazán nem lehet illetni — csakis egy teljesen tájékozatlan, vagy ami még rosszabb ennél, egy egyoldalúan és rosszhiszeműen tájékoztatott, ítéletképtelen fejben születhettek meg.

Károly király mindkét esetben elhárította ezeket a tanácsokat, aminthogy egyáltalában Polzer állandóan panaszkodik arról, hogy' Magyarországra vonatkozó tanácsait nem vette figyelembe. Polzer azért, hogy a király megkoronáztatta magát, a király tapasztalatlanságát okolja, azt, hogy Tisza után Esterházy Móricot nevezte ki miniszterelnöknek és nem hallgatta meg a nemzetiségek és szocialisták vezérférfiait, annak tulajdonítja, hogy a királyra a magyar befolyások érvényesültek. Valójában a királynak sokkal érettebb ítélete volt ezekben a dolgokban, mint kabinetirodája főnökének. Egy helyen Polzer meg is vallja, hogy a Magyarországot illető kérdésekben ellentétben állt azokkal a nézetekkel, amelyeket Károly király képviselt és hogy ezek a nézeteltérések okozták a hivatalából való távozását is. Tehát nem a király tapasztalatlansága, nem is magyar befolyások, hanem a királynak egészen más felfogása Magyarországról és a vele szemben követendő politikáról volt oka annak, hogy a király Polzer Magyarországra vonatkozó, teljes tájékozatlanságról és az erőtényezők helytelen értékeléséről tanúskodó terveit soha figyelemre nem méltatta. Az az önteltséggel párosult naívság, amely az egész könyvön végigvonul, megmagyarázza, — hogy Polzer még méltatlankodik azon, ha Magyarország részéről nem tartották kívánatosnak a király környezetében való megmaradását, hogy mellékkormányt láttak benne és kérték elmozdítását, ami végül sikerült is.

Czernin gróf akkori külügyminiszter személyének és politikájának lebecsülésében mutatkozik Polzer gróf könyvének második főteneciája. Az az animozitás, amely Polzer fejtegetéseiben Czernin ellen lépten-nyomon mutatkozik, érthető, mert Czernin sohasem látta szívesen, hogy a fiatal király közvetlen közelében, mint kabinetirodai igazgató, olyvalaki működjék, aki egyfelől nem képes magát távol tartani az uralkodó felelőtlen politikai befolyásolásának örökös megkísérlésétől, másfelől nem rendelkezik sem azokkal a tapasztalatokkal, sem a viszonyok azon ismeretével, amelyek aggálytalaná teheték volna ezeket a többé-kevésbé dilettáns tanácsadásokat. Czernin grófnak talán része is volt benne, hogy Polzemek helyét a király mellett már 1917 novemberében el kellett hagynia. Hogy valaki, aki éppen most megjelent emlékirataiban számtalan bizonyítékát nyújtja önmagáról való elteltségének és saját bölcseségével való megelégedésének, ezt nem felejtheti el, az emberi dolog és kár volna fenn-

akadni rajta. De állításaival foglalkozni kell, mert az ő beállítása szerint Czernin gróf volt egyik oka azoknak az eseményeknek, amelyek a világháború befejezésekor a monarchia felbomlásához vezettek. A „magyar csökönység“-en kívül talán legfőbb oka.

Különösen három vádat emel e tekintetben Czernin gróf ellen. Az egyik az, hogy a magyar kérdésben semmit sem tett azoknak a terveknek előmozdítására, amelyek Polzer szerint alkalmasak lettek volna arra, hogy a monarchia a háború alatt oly közjogi újításokat létesítsen, amelyek a nemzetiségeket teljesen kielégítették volna és így megakadályozták volna ezeknek a nemzetiségeknek elszakadását. A másik az, hogy Károly király különbéke kötésére irányuló törekvéseiben, amelyekéi az úgynevezett Sixtus-levelek kapcsán már sok szó esett a nyilvánosság előtt is, Czernin nem kellően támogatta a király szándékait. A harmadik az, hogy egyáltalában nem tudott a királlyal megfelelő viszonyt létesíteni.

Az első vád a fennebb kifejtettek szerint megdől. Hogy Czernin gróf mint külügyminiszter nem tett kísérletet arra, hogy a háború közepén oly politikát folytasson, amely Magyarországot és a magyar nemzetet eltaszította volna, az Czernin gróf ítélőképességének becsületére válik. Igaz, hogy Czernin fiatalabb korában, mielőtt a bukaresti követség elvállalásával hivatalba lépett, közel állt Ferenc Ferdinánd főherceg politikai terveihez és azonosította magát velük. Polzer szerint ilyen előzmények után vagy nem lett volna szabad hivatalt vállalnia, vagy pedig hivatalát arra kellett volna felhasználnia, hogy az általa addig hirdetett elveket megvalósítsa. Ez helytelen felfogás. Nincsen ember, aki akkor, amikor hivatalt vállal, nem volna kénytelen felfogásait bizonyos tekintetekben revízió alá venni. A magánember a maga politikai meggyőződéseit kiformalhatja a nélkül, hogy létező nehézségekkel számolna. Ez nem is feladata. Amikor politikai meggyőzésekre jut, mintegy arra a kérdésre felel: miként rendezné be az országot, ha ennek a berendezésnek mikéntje egyedül és kizárólag te tőled függne? Amikor valaki hivatalos politikai missziót vállal, nem ezt a kérdést teszi fel önmagának, hanem azt, hogy mint lehet az országot az adott viszonyok, hangulatok és jogos érdekek tekintetbevételével legcélszerűbben berendezni. Lehetséges, hogy e két esetben egészen eltérő felelet adódik. Polzer szerint Czernin grófnak bukaresti követ korában keresztül kellett volna vinnie Magyarországgal szemben is az erdélyi kérdésnek olyan rendezését, amely Romániának háborúbalépését megakadályozta volna. Erős meggyőződésem szerint az erdélyi kérdés semmiféle rendezése nem akadályozta volna meg a románokat, hogy háborúba lépjenek, mihelyt a hadi helyzetre való tekintettel ettől legmesszebbmenő aspirációik megvalósítását remélhették. Nem tudom bizonyítani, hogy semmiféle nemzetiségi engedménynek Magyarország határain belül nem lehetett volna az a hatása, hogy Románia lemond a háborúba való beavatkozásról, de viszont Polzer sem tudja bizonyítani az ellenkezőjét. Szerinte azonban Czernin keresztülvihette volna ezt a politikát, ha elhatározza magát arra, hogy Tisza Istvánnal és Magyarországgal szembeszálljon. Azt sejteti, hogy Czernin ezt a feladatot csak azért nem vállalhatta, mert nem ismerte

Magyarországot és nem uralta eléggé a magyar problémát és mert nem ismerte fel annak a lehetőségét, hogy magyar politikát a magyar nemzet és hivatott politikai vezeterei ellen is lehet csinálni. Azt hiszem, nemcsak előttünk magyarok előtt, de Magyarország és a magyar viszonyok minden tárgyilagos ismerője előtt is egészen világos, hogy nem Czernin, hanem Polzer volt az, aki a magyar kérdést nem ismerte és egészen tévesen fogta fel. Ha fel is tesszük, hogy a háború előtti magyar politika elhajlott egyben-másban a realitástól, abból még nem következik az, hogy azok a tanácsok, amelyeket Polzer gróf a magyarországi nemzetiségek vezetőitől és a velük összeköttetésben állt magyar radikális magántudósoktól nyert, megbízhatók, jók és reálisak lettek volna. És ha Polzer, a nélkül, hogy nézeteit magyar politikusok nézeteivel összevetette volna, mániákus merevséggel az ő külön ideológiájához ragaszkodik, ha komolyan ennek követését ajánlja még 1917-ben is, amikor sok jel szólt a mellett, hogy közel állunk a háborúokozta sányarúságok folytán fenyegető explozióhoz, akkor csak az elvakultság állíthatja róla, hogy a Magyarországot illető kérdéseket ő jobban ítélte meg, mint Czernin gróf.

A Sixtus-levelekkel kapcsolatban Polzer könyve semmi új dolgot nem hoz. Előadása főleg Sixtus herceg könyvén alapszik. Erre támaszkodva igyekszik hosszan kimutatni, hogy Czernin gróf nagyobb tartózkodást tanúsított ezzel a békekísérlettel szemben, mint Károly király. Nincsen szándékomban, ezzel az epizóddal, amelynek tudvalevőleg a Clemenceauval való polémia folytán még egy igen kínos utójátéka is volt, amely Czernin visszalépéséhez vezetett, behatóbban foglalkozni. Ezeknek a dolgoknak fessegetése ma senkinek sem használ és még a történelem szempontjából sem fontosak, mert hiszen olyan epizódról van szó, amely a viszonyok fejlődését alig befolyásolta. Kétségtelen azonban, hogy ennek a békekísérletnek sikeretelenségét nem Czernin gróf tartózkodása okozta, hanem az a körülmény, hogy a békeajánlattal szemben kedvező álláspontot elfoglaló Briand francia miniszterelnök megbukott és Ribot, aki helyébe lépett, az egész ajánlatot az olaszokkal közölte, kik annak elfogadását megíúsították. Ezzel a ténnyel szemben egészen irreleváns ma azon vitatkozni, hogy az esetben, ha az antant ezt a békeajánlatot elfogadta volna és Németország vonakodott volna, — amint hogy tényleg vonakodott — Franciaországnak Elzász-Lotharingiára vonatkozólag engedményeket tenni, Czernin gróf hajlandó lett volna-e, a békét különbéke alakjában is megkötni, amint ez Polzer szerint a király szándékában volt. Ami a Czernin gróf bukásával kapcsolatos körülményeket illeti, amelyeket nagyon közélről ismerek, ezekben nem történt semmi sem, ami Károly királynak nem válnék a legnagyobb mértékben becsületére, de Czernin gróf jóhiszemősége is előttem, aki akkor sok órát töltöttem az ő társaságában, egészen kétségtelen. Közötte és a király között, ama Hughes-beszélgetés kapcsán, amelyet Bukarest és Bécs között folytattak és amelynek értelmezésénél, amint ezt Polzer helyesen emeli ki, Czernin gróf nem számolt kellően azzal a körülménnyel, hogy bizalmas dolgokat a Hughes-szolgálatot ellátó tisztek és altisztek jelenlétében nem lehet közölni, félreértések támadtak

a király és Czernin között, amelyekből Czernin gróf hamis következtetéseket vont le és amelyekre nyilvános nyilatkozatokat alapított, mielőtt ezek a félreértések kiderülhettek volna. Ebből egy megoldhatatlan helyzet keletkezett, amelyben Czernin gróf lemondása volt az egyedül kivetendő út. Az egyetlen dolog, amelyet Czerninnek ez eseményekkel kapcsolatban bizonyos műhibákon kívül szemére lehet vetni, az, hogy lemondása alkalmával nem kellően fedezte a királyt és hogy nem volt elég lelkiereje ahhoz, hogy átmenetileg talán kissé nagyobb ódiomot viseljen személyesen, mint amennyit jogosan viselnie kellett, a jövőre bízva a teljes valóság felderítését.

Ami Czernin grófnak Károly királyhoz való viszonyát illeti, az valóban nem olyan volt, mint amilyennek lennie kellett volna. Czernin gróf impetuózus, nyugtalan egyéniség volt. Nagy politikai intuícióval rendelkezett. A változó helyzeteket gyorsan tudta felfogni és hamar megtalálta azokat a módokat, ahogyan azokat ki lehetne használni. Örökösen mozgó agyveleje mindig új meg új világításban látta a helyzetet. Ítéletei gyakran meglepően helyesek voltak és még Polzernak is el kell ismernie, hogy a szituációk diagnózisának mestere volt. A helyzetről való véleménye és a következtetések, amelyeket belőlük levezetett, nem lassan értek meg benne, hanem eruptív formában támadtak fel. Ideáit szerette volna azonnal megvalósítva látni és türelmeden volt, ha bármi akadállyal találkozott. Nyílt szeme volt a kor szükségességeinek megértésére. Jó szónok is volt, aki hallgatóságát le tudta bilincselni. Konceptiói sokszor bizonyos genialitásról tettek tanúbizonyságot. De nem volt eléggé nyugodt ahhoz, hogy bevárja, mikor válik termés a vetésből. Ez ártott politikai akciói rendszerességének. Ez okozta, hogy politikájában egyes hirtelen kanyarulatok mutatkoznak, amelyeket nem volt mindig könnyű követni. A fellángolás és az elcsüggedés sokszor túl gyors tempóban követték egymást. Politikájának alapiránya változatlan volt mindvégig. Következésképpen a békét kereste és ez az alapfelfogása sohasem változott. Azokban a javaslatokban azonban, amiket a cél elérése érdekében tett, gyakran ingadozott. Nem lehetett kényelmes külügyminiszter az uralkodó szempontjából, akinek Czernin folyton változó és mindig helyesnek látszó öteteit lépten-nyomon követnie kellett. Mégis Czernin gróf külügyministersége az egész háború folyamán a legtermékenyebb szaka volt az az osztrák-magyar külpolitikának. Esméket pendített meg, amelyek gyökeret eresztettek, kezdeményezések indultak ki tőle, amelyek sikeresnek bizonyultak és a háború egész folyamán a monarchia presztízse sohasem volt akkora a szövetségesek körében, mint Czernin gróf ministersége alatt.

Viszont Czernin grófra nézve megnehezítette az uralkodóval való egyetértésnek fenntartását az a körülmény, hogy Károly király, akinek egyszerű egyénisége tudatosan szakított az elődje alatt érvényben volt udvari etikettel, túlságosan megnyitotta ajtaját a legkülönbözőbb befolyások előtt. Czernin grófnak is éreznie kellett ezeknek a befolyásoknak működését, amelyek között nem utolsó helyen Polzer gróf befolyását kell említeni. Czernin grófnál nyugodtabb temperamentumok is szenvedtek ez alatt, Czernin azonban éppen impetuózus természete folytán jobban, mint mások.

Azzal a bizonyítékkal, hogy Czernin gróf volt az, aki Károly király uralkodására rányomta a maga bélyegét, Polzer gróf adós maradt. Károly király uralkodása nagyjában éppen úgy végződött volna, ha nem Czernin lett volna külügyminisztere, hanem bárki más, feltéve, hogy nem olyan ember került volna erre a helyre, aki a Polzer-féle ideológiát akarja megvalósítani, mert ebben az esetben ez az időszak tényleg más, de még sokkal tragikusabb véget ért volna.

A Polzer-féle emlékiratoknak harmadik célja az, hogy tisztán állítsa az utókor szeme elé Károly király egyéniségét. Polzer igen közel állt boldogult királyunkhoz. Gyermekkorra óta ismerte és hivatalos működése alatt mindennapos érintkezésben volt vele. Kétségkívül sok nyilatkozatát hallotta, mely legrejtettebb gondolatvilágát megvilágítja. Amit Polzer ezekről a dolgokról közöl, az nem nagyon sok. Többet beszél arról, hogy ő mit mondott a királynak, mint arról, hogy a király mit mondott neki. Mégis találunk könyvében részleteket, amelyek egyes új árnyalatokkal gazdagítják azt a képet, amelyet magunknak utolsó szerencsétlen királyunk személyiségéről, jellemvonásairól és törekvéseiről alkottunk.

Károly király szerencsétlen csillagzat alatt született. Legnagyobb szerencsétlensége az volt, hogy az a komor végzet, amely egy félszázad óta a Habsburg-ház felett lebegett, éppen őt vezette a monarchia kettős trónjára, csak azért, hogy ott a monarchia bukását megélje. A rendkívüli, sokszor tragikus események egész sorozatának kellett bekövetkeznie, hogy a trón felé vezető út, amelyet nem keresett, megnyíljék előtte: Rudolf trónörökös gyászos halála, Ferenc József legidősebb fivérének Queretaróban történt kivégzése, Ferenc Ferdinánd főhercegnek morganatikus házassága, atyjának, Ottó főhercegnek korai elhunytja és végül a sarajevói merénylet juttatták a koronát neki, amikor az rendes körülmények között, ha egyáltalában, csak sokkal később szállt volna fejére. Mintha valamilyen végzetszerű láthatatlan hatalom éppen Őt szemelte volna ki arra, hogy vezeklésül oly dolgokért, amelyekben része nem volt, viselje a koronát és látó szemekkel végig élje az Osztrák-Magyar Monarchia agóniáját. Mert látó szemekkel élte azt végig. Trónraléptétől kezdve tisztában volt vele, — és akkor kevesen voltak ezzel tisztában — hogy hacsak valami csoda nem történik, a középhatalmak a háborúban alul fognak maradni és hogy vereségük a monarchia és Magyarország felbomlására fog vezetni. Polzer könyvében találunk egyes részleteket, melyek újból bizonyítják a királynak e tekintetben való tisztánlátását. Még abban a reményben sem ringatta magát, hogy azok a tervek, amelyeken boldogult nagybátyja és Polzer dolgoztak, amikor azt hitték, hogy a monarchia belső konstrukciójának megváltoztatásával új életet lehet bevinni a monarchiába, a végzetet elterelhetnék országaitól. Már Ferenc Ferdinánd életében, az annexiós válság idejében, Polzer szerint (69. old.) úgy nyilatkozott, hogy Ferenc Ferdinánd eszméi csak egy bizonyos határig látszanak helyeseknek, ezeken a határokon túl egyáltalában semmiféle kiút nem létezik a monarchia számára. Abban, hogy a háborút megnyerhetjük, trónraléptétől kezdve soha egy pillanatig sem mert bízni és egész politikáját, minden törek-

vesét csakis ennek a felfogásnak — nevezhetjük pesszimizmusnak és nevezhetjük éleslátásnak, — figyelembevételével lehet megmagyarázni. Sajnos ez a pesszimizmusa igaznak bizonyult, — Károly király tisztábban látta a helyzetet, mint kevés kivételtől eltekintve legtöbb tanácsadója.

Első perctől kezdve szüntelenül oda törekedett, hogy a legszomorubb sorstól megkímélje országait. Békepolitikájának, amelyet sokan, kivált Németországban, gyengeségnek tekintettek, legmélyebb forrása emberszereteten és ritka kötelességtudásán kívül a háború szerencsétlen kimenetelének nemcsak megsejtése, hanem biztos előrelátása volt. Ezt a politikát ritka bátorsággal követte. Tisztában volt vele, hogy trónját kockáztatja a különbéke-kísérleteivel. Ha a különbéke sikerül, Németország is belekényszerült volna egy kedveződen békébe, mert egyedül nem folytathatta volna a háborút. Ámde a tömegek akkori érülete mellett Ausztria-Magyarországnak egy olyan lépése, amely a németek cserbenhagyását jelentette és vereségüket felidézhetne volna, az osztrák némettség körében, de Magyarországra való visszahatásánál fogva talán nálunk is egyenesen forradalmi hangulatot teremtett volna. A király gyengeségének, kishitűségének, talán árulásának tulajdonították volna, hogy a középhatalmak nemzethették meg a végső győzelmet és hogy az összes véráldozatok hiábavalók maradtak. A dinasztia fennmaradhatása is veszélyben forgott volna. Ilyen tekintetektől azonban a király soha nem tartotta vissza magát. Kötelességének tartotta, hogy mindent megkíséreljen, ami országai népeinek visszahozhatja a béke áldásait. Ezt a kötelességét teljesítette és soha egy pillanatig sem engedte magát ezektől a törekvésektől eltántorítani, legkevésbé azoktól a veszélyektől, amelyekkel ennek a politikának követése reá és a dinasztiára nézve járt. Anatole France írta róla — Polzer idézi szavait: „Károly király békét ajánlott. Ő volt az egyetlen becsületes ember, aki e háború folyamán felbukkant. De nem hallgattak rá. Mert őszintén akarta a békét, az egész világ lenézte őt.“ A legcsodálatosabb azonban az, hogy ez a lenézés még most sem tűnt el teljesen, holott pedig a háború szomorú vége teljesen igazolta magatartását.

Belső politikáját is ebből a látszögből kell megítélni, hogy helyes megítéléséhez jussunk. Kétségkívül követett el hibákat. Emberismerete fogyatékos volt, sokszor állított alkalmatlan egyéneket nem nekik való helyekre, sokszor belpolitikai kérdésekben nem elég szorosan tartotta a gyepióket és túlságosan engedett azok befolyásának, akikben olyanokat látott, akik a helyzetet úgy ítélik meg, mint ő. De nem lehet törekvéseit csakis e hibák szemszögéből megítélni. Mivel előre látta a középhatalmak vereségét, legalább a monarchia felbomlását akarta megakadályozni azzal, hogy kibékíti azokat a malkontens elemeket, amelyek részéről forradalmi megmozdulások várhatók voltak. A Kramarz és társainak adott amnesztia, amellyel Polzer bőven foglalkozik, a délszlávok kielégítésére vonatkozó törekvései, a magyar választójog kérdésében elfoglalt progresszív álláspontja mind erre a kívánságra vezethetők vissza. Arra törekedett, hogy a szervezett tömegeket visszatartsa az olyan forradalmi akcióktól,

amilyenek akkoriban Oroszországban a legborzasztóbb formákban dúltak. Az orosz cárnak még ma is szemére vetik — és ebben látják az orosz forradalom kitörésének egyik okát — hogy elzárkózott a tömegek megnyugtására alkalmas korszerű reformoktól. Károly királynak azt vetik sokan szemére, hogy ily reformokkal ki akarta elégíteni a tömegeket. Állandóan kereste az embereket e politikája részére, de nem találta őket meg. A legtöbb ember, aki e feladatra szóbakerülhetett, a középhatalmak győzelme reményében élt és ama pár ember között, akik mentesek voltak ettől a felfogástól, alig volt egy-kettő, aki tisztában lett volna azzal, hogy a háborúnak mindenképpen át kell alakítania összes viszonyainkat és nem baj, ha ezt az amúgy is elkerülhetlen fejlődést némileg megelőzzük. Tényleg volt egy bizonyos kapkodás azokban a törekvésekben, amelyek arra irányultak, hogy a király megtalálja azokat a férfiakat, akik politikájának keresztülvitelére alkalmasak. Ez a kapkodás káros volt, de emberileg érthető. Azért ítélőképessége mindig visszatartotta azoktól a kétségbeesett experimentumoktól, amelyekre egyes tanácsadói, és többek között Polzer maga, őt rábeszélni törekedtek. Nemcsak koronázási esküje, hanem józan belátása és éleslátása is visszatartotta őt olyan kísérletektől, amelyekbe egy kevésbé önálló ítélettel bíró uralkodót az ilyen tanácsok könnyen belevihették volna. Polzer Károly királynak egy igen érdekes mondását idézi. „A miniszterek — mondotta a király — alkotmányos felelőségük mögött sáncolják el magukat és nem tudom magamat rajtuk túltenni. De igen jól tudom, hogy végeredményben én viselek minden felelőséget. Boldogult Ferenc József király sokszor figyelmeztetett, hogy az egész miniszteri felelőség csak komédia. Valójában mi, és csakis mi, viseljük a felelőséget. A boldogult Felsőg gyakran mondotta, hogy ezt sohase felejtsem el.“ A nyilatkozat felett vitatkozni lehet, de élesen megvilágítja a boldogult király kötelességérzetét. Károly király egész uralkodása alatt olyan volt, mint egy hajóskapitány, aki viharba került, aki egyedül tudja, hogy hajója rozoga és korhadt és nem kerülhet többé ki a viharból és aki fáradozásai hiábavalóságának tudata dacára is gyenge emberi erejével igyekszik helyt állni a tobzódó elemekkel szemben és egy arcrándulás nélkül kivárni, míg a rettenetes vég bekövetkezik. És ez a reménytelen küzdelem két éven át tartott!

POLZER könyve nem történeti mű. Újat keveset tudunk meg belőle. Itt-ott találóan jellemzi az egyik vagy másik egyéniséget, aki szerepet játszott, de legtöbbször az egyes személyiségek megítélésénél nem ment elfogultságoktól kivált akkor, ha magyar államférfiakról van szó. A könyv — címlapja szerint — Károly királyról szól. Aki azonban Károly király rövid uralkodásáról helyes képet akar adni, annak e kor történetét több szeretettel, türelmetességgel, igazságérzettel és elfogulatlansággal és sokkal, de sokkal kevesebb gyűlölettel kellene megírnia, mert az a szellem, amely Polzer könyvében mutatkozik, nem Károly király szelleme és az a perspektíva, amelyben Polzer látja az eseményeket, nem Károly király perspektívája.

GRATZ GUSZTAV